

OLASZ SÁNDOR

A nyugtalanság tisztító lángja

VEKERDI LÁSZLÓ NÉMETH LÁSZLÓT OLVAS

„Szerettem a nyugtalanság / tisztító lángját...” – írja Németh László egyik versében, s a két életművet (Némethét és Vekerdiét) összekötő szivárványt mi sem jellemzi jobban, mint a hűség és a minőség, valamint az az igazságszeretet, melyet a drámahős VII. Gergely is kimond. Az ember leghatalmasabb és legmélyebb közösségi érzése ez: Németh szavaival „veszedelmes kényszer”, hogy az igazat, vagy amit annak érzünk – szakadjon ég, föld – kimondjuk. Persze, a színjátszás, a tettetés, az átejtés világában, melyben az interperszonális kapcsolatok olykor már csak azzal jellemezhetők, hogy ki kit csap be, akár időszerűtlennek is tűnhet ez a mentalitás. Am – mintegy a kordivat ellenében – még mindig nagyon sok olvasót és hallgatót ejt rabul (az okosság és a tudás mellett) az „itt állok, másként nem tehetek” erős érzelmi reakciókat kiváltó magatartása, etikai töltése. Németh Lászlót jellemzi az 1970-es (*Arcok és vallomások* sorozatban megjelent) monográfia, a mondatok többsége azonban különösebb gond nélkül vonatkoztatható a monográfusra is: „...a Tanu igazi forrása egy érzékeny, s profétikus lélek tiszta és mély indulata volt. Ez az indulat kavarta-rostálta hatalmas forgószélként a beléje került tárgyakat, s azután többnyire önmagának is meglepő helyen leejtve, megsebesített írókat, szerkesztőket, tudósokat, közéleti hatalmasságokat, püspököket és politikusokat; szép egzotikus virágok magját röpítette muskátlis-mályvás kertekbe, vagy egyszerűen befűvesített régóta kopár szikéseket, homokbuckákat, hegyoldalakat.”

„Tanulmány és vallomás” – írja Németh a Sophokles-napló alcímébe, s ez a műfaji keverék természetesen Vekerdi számára is vonzó. „Az ilyen természet – írja Németh – lírai, hisz magából indul ki; mégsem tiszta lírikus természet, válaszai nem a pillanatok, hanem az évek sebhelyei, nem verset ír a bánat és öröm ellen, hanem világot (egy tisztázó mű-kozmoszt) a világ ellen. Az ilyen természet hiába határozza el, hogy nem fog felelni – a vitától eltilthatja magát: valahogy mégiscsak felelnie kell – különben előnti, megöli őt a válasz mint sárgaságot az epe...” Ez a kimondás-kényszer is magyarázza, hogy a tárgyias, roppant tényanyagot görgető előadás lépten-nyomon személyessé, líraivá és metaforikussá válik. Németh Berzsenyi-könyvéről írja Vekerdi: „A Tanut tanulmányok folytatásaként önként kínálkozott egy műfaj, amely szépirodalmi formában, de a monográfia tudományos alaposságával közelít meg egy-egy témát: egy ember életét, egy nagy alkotást vagy egy vitás problémát. Az első ilyen Tanun-túli Németh-esszé a *Berzsenyi* volt. E miatt utazott nyár végén Niklára, s aztán Sümegre, s onnan Berzsenyi ifjúságának színhelyére, Sömjénre. S a két táj hangulatát összehasonlítva, *metaforát*, teremtető hasonlatot talál a költő korai megrokkulására.” A kultúrtáj után a száműzetés helyét jeleníti meg Németh, s az már Vekerdi bravúrja, ahogy a Berzsenyi nyomában utazó Németh kor- és hangulativáltását – az európai kultúra egyik legismertebb toposza, az utazás segítségével – egzisztenciális, létfilozófiai szintre helyezi: „A metafora sohasem magyaráz meg semmit, hasonlíthatatlanul finomabb a magyarázatnál. A metafora képletében eltűnnek az egyéni különbségek, s tisztán

megismerhető az általános emberi. S az élet végül is nem utazás-e az egyetlen metafora felé?” Szentkuthy (*Az egyetlen metafora felé*) éppúgy benne van ebben a gondolatsorban, mint a vendég-létről beszélő Kosztolányi. „Hogy’ is öregszik meg az ember?” – kérdezi, a monográfus szerepéből kiesve, s ahogy a „kétféle mámor” („az élet előtt álló kamasz és az életről lemondó férfi”) összehalmozását érzékelteti, ahogy a kemenes-aljai „kék-zöld ragyogást”, a somogyi, niklai ház dohosságát, s a bogárdi diófák lombjain átszűrődő „zöld napsütést” leírja, abban nemcsak Berzsenyi és Németh, hanem Vekerdi László megrendülése is érezhető. Sem Németh, sem Vekerdi nem hiszi, hogy az egyre magasabb absztrakciós szintek automatikusan magasabb rendűvé teszik a gondolatot. Sőt, a tartalom olykor épp az absztrakció fokozódásával egyre inkább elpárolog, s a tárgy esszéisztikus megközelítése éppen ebből szeretne valamit jóvá tenni. A „szép, egyenletes pallérozódás” Németh László-i álma a „valóságérzék”, a „valóságra nevelést” is magában foglalja, Vekerdi László talán épp ezért idézi az *Összefoglaló a nyolcadikban* igaz mondatait: „mindenki nevetséges, akit esze elránt a valóság mellett. Nevetséges, aki nem látja azt, amit lát, hanem amit látni akar. Nevetséges, aki nem úgy érez, ahogy érez, hanem ahogy olvasta, hogy ilyen helyzetben éreznie kell. Sajnos, ez a nevetségesség annyira átszőtt bennünket, hogy észre sem vesszük, nem-hogy nevettünk rajta.” Ez a mondat – folytatja tovább Vekerdi László – a mai irodalmi, művészeti, politikai, filozófiai, gazdasági „hasbeszélőknek”, „mai rendszerváltó korunknak” is legalább annyira szól.

Nem egyszerűen arról van szó, hogy a nagy életmű megtalálta méltó méltatóját. Az akadémia könyvtárából Sajkodra vándorló könyvszállítmányok éppúgy bizonyosságok az együttműködésre, együtt gondolkodásra, mint nagy közös tervük, a természettudományos emberi műveltséget áttekintő *Négy könyv*, amely sajnálatos módon befejezetlen maradt. A *Németh László alkotásai és vallomásai tükrében* (1970) és a *Sorskérdések árnyékában* (1997) szerzője írja Németh Lászlót, de Németh is írja Vekerdit. Mert a sokat emlegetett enciklopédikusságnak, polihisztorságnak nem az a lényege, hogy sok millió összefüggő és nem összefüggő dolog kavarog a nem átlagemberi agyokban. Ahogy az intellektus „összekombinálja” ezeket az ismereteket, abban rejlik az igazi rokonság.

Véletlen – bár elgondolkodtató – egybeesés, hogy mindketten bölcsész diploma nélkül, az orvostudománnyal való ismerkedés után kalandoztak a humaniorák vizeire. S ahogy a húszas, harmincas évekbeli Németh-tanulmányok és -kritikák megszegyenítették az irodalomtudomány fölönt papjait, úgy lépte túl Vekerdi László irodalomfelfogása és műértelmezői gyakorlata a korszak marxizáló, pragmatikus szemléletét. Ahogy Vekerdi László az első könyvben Proust és Németh regénytereit, regényföldrajzát jellemzi, annak a Roland Barthes-i „valóság-effektushoz” hasonló fölismerés adja a varázsát. Már a hatvanas évek közepéről van olyan Vekerdi-írás, mely a teremtet világ, lehetséges világ elméletét előlegezi, s mindezt olyan időben, amikor a (félreértelmezett) realizmus és a pártosság „esztétikai” elvei uralkodtak. „A »realista módszer« – ha van ilyen – nagy buktatója a pozitív hős alakja. Mert a legirigyeltebb, legegyszerűbb pillanatban is hátuk mögé lopódzik a szegény dublini vándorzsídó, Leopold Bloom úr, s mint egyszerű antik kőszobornak a dublini múzeumban, belekukucskál a fenekükbe. S akkor kiderül, hogy bizony csak kőből van az, még a Bolkonszkij hercege is. A regény papírosra írt fekete betűk többé-kevésbé rendezett halmaza. Nem ég, nem fű, nem táj, nem ember. Ez a Kertész Ágnes már szinte bosszantóan tökéletes. [...] Részleteket mindnyájan ismerhetünk belőle, ki nem tudna néven nevezni egy-két ötöd vagy

tized Kertész Ágnes? Aminthogy a XIX. század Oroszországában sem lehetett ritka a tized vagy huszad Bolkonszkij herceg. De így egészükben, fertelmesen szép tökéletességükben megvalósíthatatlanok. Limes-értékek, mint a valós-szám. Realizálni csak a valós törtéket tudjuk, a racionális törtek megközelíthetik a határértéket, a »realista hőst«, el nem érhetik soha. A realista hősök valós számok, a választóvonalak a valódi emberek között: egyik felük erre esik tőlük, másik amarra, de azonos nem lehet velük egyetlen ember sem.” Kulcsfigurákat ugyan lehet keresni, de az ő valóságuk nem a regény valósága. A recepcióesztétika sem mondhatná szebben – legföljebb bonyolultabban –, amit Vekerdi a három Németh-regény (*Iszony, Égető Eszter, Irgalom*) „vevőköreinek” hullámhosszairól állapít meg: „A regény ugyanis soha sincsen készen azzal, hogy megírták. A regényt csak az olvasás keltheti életre, akár a zenét az előadás. A regény használatban megnyilvánuló szöveg: író, regényhős, olvasó sokféle kölcsönös vonatkozása.” Hogy az olvasó alkotókészsége is fontos, roppant újszerű gondolat volt két évtizeddel ezelőtt. Miként első, az *Égető Eszterről* írt irodalmi tanulmányában (1957) is szokatlan lehetett a mű nyelvi megformáltságának, a 20. századi magyar regény mondatféleségeinek vizsgálata.

A három évtizeddel ezelőtti könyv a Németh-recepcióban azért is nevezhető átörösznek, mert elveti azt az „egyfelől-másfelől” méricskélést, amely még a legjobbak írásaiban is megtalálható. Vekerdi egészen addig elment, ameddig *akkor* el lehetett jutni. A könyv megjelent, s az ezt követő megtorlás annak a jele, hogy ezt a fordulatot az irodalompolitika, a „hattyúnyakú görény” (Domokos Mátyás szavai) is konstata. A Népszabadság (1970. dec. 20.) szokatlanul kemény és nem következmények nélküli támadásában még az enyhébb kifogások közé tartozik, hogy a szerző túlságosan támaszkodik Németh önértelmezéseire. „Könyve rossz könyv” – folytatja a recenzió –, mert „rosszul, hiányosan tudósít”, „rosszul is értékel”. „Megsérti” az olvasót és Némethet, mert alapállása (s itt egy Vekerdi-idézet következik) a következő: „Mert teljesen mindegy, hogy Németh kritikai véleményével, értéktételeivel vagy jellemzésével egyetért-e az ember vagy sem, a felvillantott problémák útjelzőként vezetnek a nagyon bonyolult és alig áttekinthető terepen. Nem az ismereteket szaporítják ezek az írások, nem is a műveltséget növelik, hanem az eltévedéstől – vagy az eltévedés szorongásától? – óvnak, barátságosabbá és biztonságosabbá varázsolják a szellemi utazást.” Márpedig a korszak szellemi életének korifeusai csak határozott igenekben és nemekben tudtak gondolkodni. Nem előzménytelenül persze, hiszen nem föltétlenül a kommunista ideológia hegemonia-törekvéseire jellemző ez a kizárólagosság. Mennyit szenvedett például Kosztolányi Dezső is a „vallj színt” két háború közötti türelmetlenségétől. Németh és Vekerdi gondolkodásától éppen a leegyszerűsítő vagy-vagyok álltak távol. A monográfus így különös gonddal ügyel arra, hogy azt ami bonyolult és ellentmondásos, paradoxitásban mutassa föl. Ezért mondja például, hogy Németh egy személyben „jóindulatú gyarmatosító”, „felvilágosító” és „nemeslelkű bennszülött”.

Nincs ítélet – mondja a cikkíró. Mert nem ítéli el Vekerdi a „népi írók ideológiáját” (a recenzió fejében meg sem fordul, hogy az volt-e egyáltalán?), mert megdicséri a szárszói beszédet (pedig – lám! – Darvas, Nagy István és Erdei is vitatkoztak vele), s támadásként értékeli az 58-as állásfoglalást. Végül az álszent szónoki kérdés is elhangzik: „Ki ellen kell védenie Németh Lászlót 1970-ben? Az ellen a rendszer ellen talán, amelyik nem fél kiadni a legproblematisabb Németh-írásokat?” A rendszer pedig félt, nyilván ezért nem engedélyezte még két évtizedig a legkényesebb Németh-művek kiadását. S ez a szituáció nyomban meg is magyarázza a Vekerdi László munkájában

érvényesülő védelmi elvet, amely hajszálpontosan megfelel Galilei és Németh László általánosítható és ugyanakkor a lehető legszemélyesebb magatartásának. Galilei védi a köznapian egyszerű természeti törvény evidenciáját. Németh védekezik a korábbi „szándékainak” föltárására és megtagadására irányuló presszionálások ellen. Vekerdi védi a nagy életmű nyilvánvaló értékeit. Nem elvtelenül, mert a *Kisebbségben* „sok tekintetben hibás” elemeit ő sem hallgatja el, sőt, egy helyen még Gaál Gábor évtizedekre irányadó megkülönböztetését is ismerteti – igaz, Király interpretálásában. Ez azonban az „inkvizíciót” láthatóan nem zavarta, mert mindenáron ítéletet kellett produkálnia. A hajsza irányítói pedig minden bizonnyal most is úgy viselkedtek, mint ama Barberini bíboros a *Galileiben*: „Csak nem gondolja tisztelendőséged, hogy ezt én aláírom?”

Az első Németh-könyvből hadd idézzek egy félreismerhetetlen Vekerdi-mondatot: „A Társadalomtudomány és a Magyar Szemle lényegesen exkluzívabb fórum volt a Napkeletnél, ide főleg olyan tudósok, egyetemi tanárok, egyetemi tanárjelöltek írtak, akik még nem (vagy nem egészen) érték el a Magyar Királyi Tudományos Akadémia orgánumban, a Budapesti Szemlében való publikáláshoz szükséges (érelmeszesedési) színvonalat.” – Valami iszonyú szolgálalkúság árad ebből a „kulturkarneválból”, „a szellem vezényszóra csörgeti bilincseit”. Hogy ma sem lehet teljesen alaptalan ez a bíráló, azt egy 1994-ben, a Természet Világában megjelent Vekerdi-tanulmány is megerősíti: „Önzetlenebb, szerényebb, kritikusabb, nagyvonalúbb s nyitottabb tudomány kellene a mainál, korunk nagy kérdéseivel s fenyegetéseivel bátran szembenéző. Olyan, amit az emberek szíves-örömet ismernének el magukénak, s akkor tán nem tudná többé fölütni fejét áltudomány és okkultizmus.”

*

Vekerdi László negyedszázada a Tiszatáj egyik leggyakrabban publikáló, mértékadó szerzője. Jól emlékszem a hajdani szerkesztő, Ilia Mihály örömére, amint először sikerült kéziratot szerezni Vekerdi Lászlótól. 1973-at írtunk akkor, s – szerencsénkre – az Illyés történelemszemléletéről írt tanulmány óta nyolcvanhatszszor volt alkalmunk kéziratának örülni. Kivételes adománynak tartjuk a Tiszatáj irányában megmutakozó bizalmát és azt, hogy munkánkat a kuratórium tagjaként is önzetlenül segíti. Tisztelettel és nagy szeretettel köszöntjük!